

Prof. Dr. Klara KODRA, Tiranë

SKËNDERBEU NË VEPREN E DE RADËS, DARËS DHE SKIROIT

Lavdia e heroit kombëtar shqiptar Skënderbeut, me kalimin e kohës u shtri në përmasa vendi-botërore dhe në përmasa kohe shumëshekullore.

Figura e tij hyri në letërsinë e shumë vendeve duke ndryshuar nga shekulli në shekull. U pasqyrua në gjinitë dhe llojet më të ndryshme, në poezi, në dramaturgji, në roman.

Tërhoqi si magnet drejtime letrare nga më të ndryshmet, barokun klasikizmin, romantizmin. Është paradoksale që në letërsinë shqiptare të ketë hyrë aq vonë, në shekullin e nëntëmbëdhjetë, domethënë, pas një paranteze prej katër shekujsh po është e kuptueshme meqenëse kjo letërsi e mori vonë formën e saj kombëtare dhe artistike.

Figura e Skënderbeut u pasqyrua së pari në këngën nga populli si dëshmojnë rapsoditë epiko-lirike që arbëreshët morën me vete përtej detit, mandej në rrafsh shkencor nga Barleti, vepra e të cilit ndodhet midis letërsisë dhe shkencës. Në këtë drejtim figura e Skënderbeut u pasqyrua herët, po kodi estetik i poezisë popullore nuk është identik me kodin e letërsisë artistike dhe historia, qoftë edhe e letrarizuar, është shumë e ndryshme nga letërsia e mirëfilltë.

Megjithatë këngët popullore dhe historia e hartuar nga Barleti do të shndërroheshin në burime për veprat letrare që do të vinin në qendër heroin.

Fillimet e asaj morie veprash që u frymëzuan nga Skënderbeu do të vinin prej stërnipërve të bashkëlufëtareve të tij që u mërguan,

pra, nga arbëreshët, nga ata që u larguan në shekullin XV duke marrë me vete një copëz atdheu përmes këngëve dhe zakoneve dhe e ruajtën çuditërisht me shekuj identitetin kombëtar. Është plotësisht e kuptueshme që nga ata t'i kenë kënduar së pari heroit meqenëse figura e tij ishte simboli më i qartë dhe i lavdishëm i lidhjes me atdheun, mishërim i vlerave më të spikatura të kombit shqiptar.

Njëkohësisht kjo figurë përbënte edhe një model, një shembull, një frymëzim për luftën kundër pushtuesve shenjat e para të së cilës po shiheshin përtej detit.

Figura e Skënderbeut tek arbëreshët u pasqyrua kryesisht në gjininë e poezisë, një gjini e aftë për të komunikuar më shpejtë me publikun, me bashkësinë arbëreshe të ushqyer me këngë popullore dhe njëkohësisht për të ushtruar ndikim te lexuesit italian që ushqehet atëherë me drejtimin letrar romantik ku poezia kishte vendin më të nderuar.

Gurin themeltar në themelimin e kësaj tradite të re do ta vinte një poet i madh, Jeronim de Rada.

Ky poet ushqeui për një kohë të gjatë ëndrrën romantike për të zbuluar një epos kombëtar që mendoi se do ta gjente midis këngëve popullore të marra me vete nga atdheu. Kur e humbi këtë iluzion vendosi t'ia jepte vet këtë epos vendit të tij. Për të përmbushur këtë detyrë u largua disi nga vokacioni i tij, kryesisht lirik, megjithatë tek ai jetonin edhe prirje epike dhe dramatike.

De Rada synoi ta krijonte këtë epos me poemën "Skanderbeku i pafan" të cilën nuk arriti ta përfundonte. Po figurën e heroit e gjejmë edhe në dy poema të tjera të tij, të "Pasqyra e një jete njerëzore" dhe të "Gjon Huniadi". Duket se në planet e tij krijuese kishte ëndërruar t'i integronte këto poema në "Skanderbekun e pafan". Këtë nuk e arriti, po poemat në fjalë kanë pavarësinë e vet dhe një nivel të caktuar realizimi estetik.

De Rada e vështroi figurën e heroit në dritën e drejtimit letrar të romantizmit që e pasqyronte realitetin në mënyrë të idealizuar dhe në trajta hiperbolike. Në vizatimin e kësaj figure poeti u frymëzua edhe nga heronjtë e poezisë antike që ishin gjysmë-hyjni, po edhe shkriheshin me kolektivin.

Po konceptimi i Skënderbeut te De Rada nuk është vetëm romantik. Në këtë konceptim ka diçka çuditërisht moderne, ka edhe elemente të drejtimit letrar të realizmit, një synim për motivin psikologjik, për të pasqyruar "dialektikën e shpirtit" të heroit.

Skënderbeu i tij ka përmasa legjendare dhe njëkohësisht

njerëzore.

Duhet të themi, në radhë të parë se do ta analizojmë këtë figurë jo vetëm në poemën anonime, po edhe në dy poemat e tjera sepse këto poema plotësojnë njëra – tjetrën në rrafshin e vizatimit të figurës së heroit.

Duhet të pohojmë gjithashtu se nuk është i saktë mendimi i shprehur nga studiuesi Gualtieri¹ që ka ndikuar edhe te studiues tjerë, mendimi se, duke përjashtuar këngën e katërt të librit të katërt, "Skënderbeu sikur mungon në veprën që mori emrin prej tij".

Skënderbeu nuk është vërtetë protagonist i kësaj poeme, po del në skenë në momente kuptimplote.

Në qoftë se në këngën e katërt të librit të katërt ai pasqyrohet në një dritë madhështie epike dhe në mënyrë shumë të goditur në ndeshjen e tij me dy tartarë (e frymëzuar nga episodi i ndeshjes me dy persë te Barleti), në episode të tjera figura e heroit zbulohet në aspektin e tij njerëzor.

Kështu në episodin kur ai i shpëton jetën princeshës Frosinë zbulohet guximi dhe bujaria e tij si edhe fillimi i një ndjenje dashurie rinore. Kur shkon t'i sheh vëllezërit që po i vdesin të helmuar me urdhër të sulltanit në shpirtin e tij ndizet flakë ndjenja e hakmarrjes aq sa ai arrin të dyshojë për drejtësinë e Perëndisë. Kur i ndodhet pranë bashkëluftëtarit të tij Dara në çastet e fundit të jetës fjalët e këtij të fundit që i kujtojnë identitetin e tij kombëtar zgjojnë një konflikt në shpirtin e tij që përforcohet kur i shfaqet hija e të vëllait, Stanishës. Në monologun e tij të brendshëm ndihet se si dëshira rinore për lavdi i lë vendin dëshirës për të çliruar atdheun e robëruar.

Kështu që skena me përmasa homerike e ndeshjes me tartarët nuk është e veçuar si pohon Gualtieri, pos që shënon një kulm. Ndihet vetëdija e heroit se në atë luftim nuk do të mbrojë vetëm famën personale, po kryesisht nderin e tij si shqiptar.

Dhe gjesti i të bërit kryq para luftimit, ku ai shfaq një guxim të çuditshëm para sundimtarit otoman nuk shpreh thjesht një ndjenjë fetare, po në thelb një afirmim të besnikërisë ndaj identitetit të vet kombëtar. Pra, të heroi gjejmë edhe ndjenja thjesht njerëzore si dashurinë për vëllezërit e shokët, simpatinë për një vajzë të bukur, ndjenjën e hakmarrjes. Kjo ndjenjë e fundit shndërrohet në dëshirën më fisnike për të marrë hak për atdheun.

Kështu që Skënderbeu i De Radës nuk është thjesht një hero

1. V.G.Bualtier, Girolamo De Rada, t' tuano e it poeta, Palermo, 930

legjendar, një përmendore e mermertë e idealeve të poetit, është një njeri i gjallë me konflikte shpirtërore që madje evoluon.

Figura e Skënderbeut te De Rada nuk është vetëm në përputhje me modelin e heroit të jashtëzakonshëm romantik, mishërim i përsosurisë fizike, morale, intelektuale, ajo është figura e një njeriu të gjallë me dyshime dhe konflikte shpirtërore që e arrin me luftë fitoren mbi vetveten dhe rrethanat.

Një veçanti në vizatimin e figurës së Skënderbeut te De Rada është vështrimi i saj në evolucion.

Mund të flasim për evolucion të këtij personazhi jo vetëm brenda kuadrit të një vepre, "Skanderbekut të pafan", po nga vepra në vepër. Një vazhdimësi kronologjike në pasqyrimin e figurës së heroit në "Skanderbekun e pafan" e kanë poemat "Gjon Huniadi" dhe "Një pasqyrë e jetës njerëzore". Në të parën e këtyre poemave Skënderbeu është një nga dy protagonistët. Ai vizatohet përballë Huniadit dhe paralelisht me të. Në këtë vepër Skënderbeu shfaq bujarinë karakteristike shqiptare, duke liruar prijësin hungarez të zënë rob, u mban një fjalim kushtues të zjarrtë dhe plot urrejtje për pushtuesin trimave të vet shqiptarë që është një përgatitje për kthimin në Shqipëri. Në këtë fjalim Skënderbeu shfaqet jo vetëm si orator i zoti, po si njeri që di të komunikojë me bashkëluftëtarët.

Poeti gërmon sërish në shpirtin e heroit duke zbuluar mendimet e tij mbi të kaluarën dhe të ardhmen gjatë kthimit në atdhe.

Te "Një pasqyrë jete njerëzore" figura e Skënderbeut shpaloset më në fund në tërë plotësinë e vet, ndonëse sërish ai nuk jepet në rolin e protagonistit, po e rrezaton veprën fuqishëm si një lis me hijen e tij. Heroi na shfaqet më në fund si udhëheqës i urtë dhe i matur, po me një autoritet të fuqishëm që dënon rreptësisht përçarjen, po njëkohësisht është i pajisur me një ndjenjë të tillë humanizmi aq sa të mos e përligjë një fitore të arritur përmes një mizorie të tepruar ndaj armikut. Kështu, duke e qortuar të nipin, Bozdarin që e ka arritur këtë fitore duke i djegur turqit të gjallë në një ullishte, pohon se edhe armiq të janë njerëz si shqiptarët dhe duhen respektuar si të tillë. Autoriteti i tij i madh shuan në çast një grindje midis fisnikësh kundërshtarë. Skënderbeu në këtë vepër shfaq qartë synimin për krijimin e një shteti shqiptar.

Origjinaliteti i De Radës në vizatimin e figurës së Skënderbeut qëndron në pasqyrimin dialektik dhe jo statik të personazhit të vet si edhe në gërmimin e ndërgjegjes së tij. Karakteristike është se Skënderbeu i tij jepet jo vetëm përmes dialogut, po edhe përmes

monologut të brendshëm.

Këtë veçanti të të vizatuarit të portretit të heroit nuk do ta gjejmë më tek autorët arbëreshë që vazhduan traditën e themeluar nga De Rada, ndonëse ata u thelluan edhe më në aspektin qytetar të figurës së heroit, në ngjyresën historike, madje i qëndruam më tepër besnikë historisë se sa bën poeti i Makit të cilit s'ia ndalon asgjë fantazinë e fuqishme krijuese (Ndaj e pasuron subjektin me episode imagjinare).

Një tjetër veçanti në pikturimin e figurës së Skënderbeut nga De Rada është distancimi i tij në dukje nga personazhi i vet, pa ato shkrime lirike që do të përdorë më vonë Naimi, megjithatë poeti komunikon tërthorazi me krijesën e vet përmes personazheve zëdhënëse të tij, madje shpreh në ndonjë rast "vizionin e vet të jetës", me vetë gojën e heroit si, bie fjala, besimin e vet të Perëndia të ndërthurur me dyshime apo humanizmin e vet kristian.

Të tjera ngjyra, të tjera tipare, ka Skënderbeu i Darës. Ndonjë studiues mendon se ky poet ia kalon De Radës në vizatimin e figurës së heroit kombëtar.

Ç'është e vërteta, Skënderbeu i Darës ka përmasa më epike, ndofta i afrohet më tepër qenësisë objektive historike të heroit, po figura që na jep ai nuk është aq poliedrike sa ajo që vizaton De Rada, ai përjashton aspektet thjesht njerëzore nga kjo figurë.

Si vë re me të drejtë studiuesi Xhaxhiu, Skënderbeu i Darës vendoset "në situata të tilla që lejojnë të dalin në pah anët më të shkëlqyera të personalitetit të tij, e shohim në këshillin e luftës... e shohim në betejën e përgjakshme të Valkalit"², ndërsa De Rada "na e paraqet Skënderbeun jo në luftë, as në këshillë, po në situata që zbulojnë tek ai jo aq veprimin sa mendimin"³.

Skënderbeu i Darës, pra, është njeri i veprimit, çka përputhet me atmosferën historike, është një prijës tipik për shek. XV dhe gjithashtu mishëron një veçori të karakterit shqiptar, fjalëpakë e veprimshumë.

Në qoftë se De Rada, krahas madhështisë zbulonte edhe brishtësinë njerëzore të heroit, Dara nënvizon tek ai ato tipare që i përshtaten një karakteri të fortë dhe një prijësi ideal. Megjithatë personazhi i tij s'ka përsosmërinë e padurueshme të disa prijësve të poemave kalorësiake që mund të kenë frymëzuar Darën, ai pasqyrohet vërtet vetëm në aspektin qytetar si prijës ushtarak dhe si

2 Konferenca e Dytë e Studimeve albanologjike, Tiranë, 1969, f.405-406.

3 Po aty. f.406.

luftëtar dhe aspak në jetën intime dhe familjare. Po kjo nuk do të thotë se Dara e lë mënjandë njerëzoren tek ai. Skënderbeun e Darës e bën tërheqës ajo ndjenjë e thellë empatie me të cilën ai kupton mendimet dhe ndjenjat e bashkëluftëtarëve dhe u qëndron pranë. Kështu ai kupton ndjenjat e brengës dhe turp-it tek Moisi Golemi, ndonëse ai ia ka falur fajin e tij të rëndë dhe mundohet ta qetëson me fjalë të buta duke i kujtuar lavdinë e shkuar. Gjithashtu ai i kupton edhe ndjenjat e Nikut të ri, dashurinë për Marën që nxiton ta çlirojë, urrejtjen e tij për Ballabanin që është e dyfishtë meqenëse ai e sheh edhe si tradhtar të atdheut edhe si rrëmbyes të vajzës së dashur. Prandaj edhe e lejon të shkojë të çlirojë vajzën duke e këshilluar që të ruhet nga guximi i tepërt.

Dara distancohet nga heroi i tij më tepër se De Rada. Ndonjë tipar të Skënderbeut që ishte i nënvizuar nga De Rada te Dara theksohet edhe më siç është fjala për autoritetin e tij tek luftëtarët. Këtë e shohim në episodin kur ai shmang dyluftimin midis Nikut dhe Palit, episod i frymëzuar nga një tjetër te De Rada ku Skënderbeu shmang një dyluftim midis Bozdarit dhe Nik Dukagjinit. Veçse te dara mjafton një vështrim i heroit për t'i ndarë trimat, ndërsa te De Rada ai shqiptonte një fjalim qortues.

Figura e Skënderbeut te Dara do të themelonte një traditë që do të ndiqej nga poetët minorë Bilota, Kozmo Serembe dhe Noçiti.

De Rada vinte gurin themeltar në pasqyrimin e figurës së Heroit Kombëtar, Dara do të themelonte një traditë të pasqyrimin të tij në një dritë epike. Është interesant se Dara e quan Skënderbeun gjithnjë "mbreti" ndonëse Kastrioti s'ka qenë historikisht i tillë, po përmes tij poeti donte të jepte modelin për një mbret të shqiptarëve në një shtet të lirë. Dara nënvizon ndjeshëm edhe lidhjen e Skënderbeut me popullin.

Skiroi, i fundit ndër poetët epikë të mëdhenj arbëreshë që dëshoi të na jepte një epos në shekullin XX, e ka pasur vazhdimisht në qendër të vëmendjes figurën e Skënderbeut që nga fillimet e tij letrare te poemthet "Skënderbeu" dhe "Kruja" që për fat të keq s'i njohim. Veçse në krijimtarinë e tij Skënderbeu është "një mungesë i pranishëm" që jeton përmes epokës së vet. Tek Skiroi ndodh në realitet ajo që studiuesit e kishin pretenduar pa të drejtë për De Radën, Skënderbeu mungon si figurë konkrete, por shkrihet me epokën.

Në fakt te "Rapsoditë arbëreshe" (1887) ne gjejmë 16 vjersha që i kushtohen rrethimit të Krujës, të vitit 1466, ku ai shfaqet vetëm për një çast përmes një portreti fizik të shpejtë të vizatuar me ngjyrat e

figuracionit popullor ("Kush te vetullat ka luftën/ e te ballet fisnikjinë?
/ Kush çkëlqjen si diell mesdite/ mbi gjithë trimat të Çkjipris?/ Kush e
vashavet iqt ëndrra?/ Skanderbeku, i rrmakshmi, i hjeçmi").

Në poemën "Te dheu i huaj" që synon drejt eposit gjejmë në këngën e dytë luftën e Moisi Golemit dhe të bashkëluftëtarëve të tij, vdekjen e turpshme të Ballaban Pashës dhe vdekjen trimërore të të riut Gjini Muzakë Topia, po Skënderbeu mungon. Ai shfaqet vetëm në këngën e VII por me një përmasë të mbinatyrshme kur pas vdekjes i shfaqet në ëndërr të birit, Gjinit dhe e këshillon të ikë në Itali. Ky episod është kuptimplotë se përmes tij Skiroi jep një lloj betimi nga ana e Heroit Kombëtar të vendimit të shqiptarëve për të emigruar dhe për të ruajtur identitetin e vet kombëtar në vend të huaj. Skiroi lartëson kështu gjendjen e vet arbëreshe që, si pohon ai, i bindet prijësit të vet edhe pas vdekjes së tij.

Tre poetë të mëdhenj arbëreshë. Secili prej tyre e pa Heroin Kombëtar sipas prizmit të botëkuptimit të vet dhe të individualitetit të vet krijues. Secili prej tyre zbuloi disa nga ngjyrat e kësaj figure historike vigane. Në një farë mënyre ata plotësuan njëri-tjetrin dhe na transmetuan një traditë që vazhdon të përtërihet në ditët tona.

